

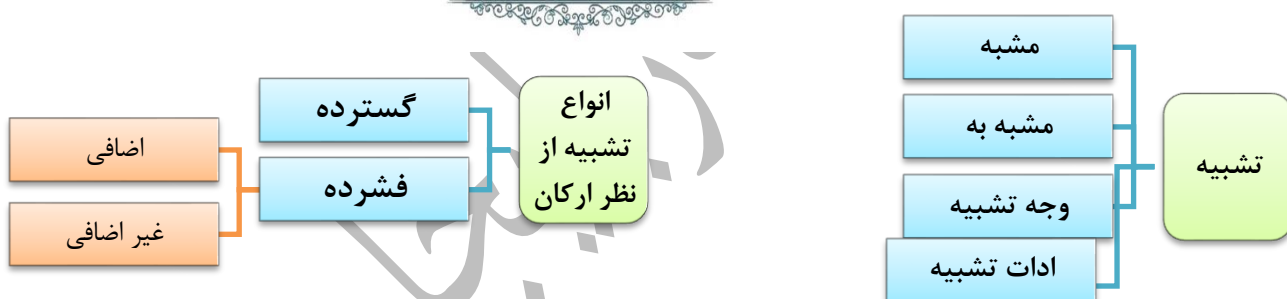
پایه‌های آوایی	مَ نِمِ شَبِّ آ مَ نِمِ شَبِّ آ	مَ دَسِ تَمِ وا فَ رِینِ بَرِ ت/ا	م بُگِ زا رَم هَ می گو یَم
وزن واژه	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
خوشه‌های هجایی	U - -	U - -	U - -

۴- پیامدهای حمله مغول را بر زبان فارسی در قرن هفتم بررسی کنید.

وضیعت زبان و ادبیات فارسی در این دوره، مثل بسیاری از دانش‌های دیگر، با دوره‌های پیش از خود متفاوت شد و به نوعی دچار سستی و نابسامانی گردید؛ چرا که بسیاری از دانشمندان و ادیبان کشته و یا متواری شدند و دیگر از دربارهای ادب‌دوست و خاندان‌های فرهنگ‌پرور خبری نبود؛ اما در کنار این عوامل مخرب و منفی، در این دوره عوامل مثبتی نیز وجود داشت که رشد زبان و ادبیات و اعتبار ادیبان و اندیشمندان را موجب شد. با انتقال قدرت از خراسان به مرکز ایران، زبان و ادبیات فارسی در ناحیه عراق عجم گسترش یافت و در حوزه‌های ری، فارس، همدان و اطراف آن‌ها آثار ارزشمندی پدید آمد و در زمینه‌هایی برای تغییر سبک از خراسانی به عراقی ایجاد شد. در این زمان قالب‌های جدیدی نیز در شعر و نثر پدید آمد.

تنظیم: فریبا ابراهیم زاده از گوگان

درس سوم تشبیه

شعر با عاطفه و خیال در زبانی آهنگین شکل گرفته است. شاعر و نویسنده در توصیف زندگی و پیرامون آن بیان متفاوتی دارند. در بیان آن در زبان، از آرایش‌های لفظی و معنوی و عناصر علم بیان به شکل گوناگون بهره می‌برند. آنها برای بیان باریدن باران و طلوع خورشید ظرافت‌های زیرکانه و هنرمندانه را به جای بیان ساده و عادی به کار می‌برند.

بهاران که شاباش ریزد سپهر به دامان گلشن ز رگبارها (توصیف بارش باران).

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد (توصیف طلوع خورشید).

شیوه‌های گوناگونی شاعران و نویسندگان، برای آفرینش تخیل و بیان معنا به کار می‌برند که مهمترین آنها چهار آرایه **تشبیه**، **مجاز**، **استعاره** و **کنایه** هستند و این آرایه‌ها در حوزه علم بیان بررسی می‌شوند.

آرایه تشبیه، مهم‌ترین عنصر خیال و تصویرسازی در شعر پارسی است. تشبیه ریشه در نوع نگاه و تفکر نویسنده دارد. آنچه موجب زیبایی تشبیه می‌شود وجه شباهتی است که شاعر یا نویسنده به آن پی برده است. در تشبیه، نویسنده با تخیل خودش می‌کوشد میان چند چیز به ظاهر بی‌ارتباط، شباهت و پیوندی ایجاد کند و با این کار شنونده را به شگفتی وا دارد.

اما تشبیه چیست؟ تشبیه عبارت است از مانند و شبیه کردن چیزی یا کسی به چیز دیگر است. این شبیه کردن به دلیل داشتن صفت یا صفت‌هایی با هم مشترک صورت می‌گیرد. در تشبیه هدف مانند کردن است نه شبیه شدن. هدف از آرایه تشبیه، توصیف، اغراق و مادی کردن حالات است. در واقع نوعی تصویرسازی ذهنی شاعر و نویسنده است که در عالم واقعیت وجود ندارد. برای درک بهتر آرایه تشبیه به مثال زیر توجه کنید:

علی در شجاعت مانند شیر است.

در این مثال، علی را به شیر تشبیه کردیم. یعنی ویژگی مشترک بین علی و شیر، شجاعت است.

هر تشبیه از چهار رکن یا پایه تشکیل شده است:

۱- مشبه: کسی یا چیزی است که قصد مانند و تشبیه کردن آن را داریم و یا کسی یا چیزی است که مورد تشبیه قرار گرفته است. علی در این مثال بالا مشبه (تشبیه شده) است. علی همان کسی است که قصد داریم او را توصیف کنیم.

۲- مشبه به: کسی یا چیزی که مشبه، به آن مانند یا شبیه می‌شود. شیر در مثال بالا مشبه به می‌باشد.

۳- ادات تشبیه: واژه‌های پیوند دهنده شباهت است، یعنی مشبه را به مشبه به پیوند می‌دهد؛ این واژه می‌تواند حرف، فعل و غیره باشد. از ادات تشبیه می‌توان به همانند، چو، همچو، چون، بسان، مانستی، مانند، چنان، نظیر، وار، گون، فش، به سان، وش، به کردار، گویی و غیره اشاره کرد.

۴- وجه شبه: ویژگی یا ویژگی‌های مشترک میان مشبه و مشبه به را گویند. معمولاً این ویژگی در مشبه به قویتر است. در مثال بالا شجاعت، همان ویژگی مشترک میان طرفین تشبیه است که سبب شده تا شاعر آنها را شبیه به هم بداند و به هم مانند کند.

نکته ۱: به مشبه و مشبه به، طرفین تشبیه می‌گویند. آنها رکن و اجزای اصلی در تشبیه هستند و بدون آنها آرایه تشبیه ساخته نمی‌شود. ادات تشبیه و وجه شبه همیشه در آرایه تشبیه حضور ندارند، ممکن است هر دو یا یکی از آنها در ارکان تشبیه حذف شوند.

نکته ۲: وجه شبه معمولاً بایستی در مشبه به بارزتر و مشخص‌تر باشد. برای فهم و درک آرایه تشبیه بایستی به سراغ مشبه به رفت چرا که مهم‌ترین رکن تشبیه است و وجه شبه از آن استنباط می‌شود.

انواع تشبیه بر اساس رکن به دو دسته تشبیه گسترده و فشرده تقسیم می‌شود.

الف) تشبیه گسترده

به تشبیه‌ای که چهار رکن یا سه رکن را در خود داشته باشد، تشبیه گسترده می‌گویند.

شبی چون شبه روی شسته به قیر نه بهرام پیدا نه کیوان نه تیر

مشبه ادات تشبیه مشبه به وجه شبه

ب) تشبیه فشرده (بلیغ)

تشبیه‌ای که فقط دو رکن مشبه و مشبه به را داشته باشد، تشبیه فشرده یا رسا یا بلیغ می‌گویند. مثال: شمع خرد برفروز در دل و بشتاب. در اینجا خرد به شمع تشبیه شده است. خرد مشبه و شمع مشبه به، سایر ارکان تشبیه حذف شده است.

تشبیه فشرده به دو صورت به کار می‌رود:

الف) تشبیه فشرده به صورت ترکیب اضافی (مضاف و مضاف الیه) است.

چراغ هدایت : چراغ : مشبه به / هدایت : مشبه

از نمونه‌هایی از این نوع تشبیه می‌توان به باران رحمت، خرمن زلف، باغ عشق، سیل اشک، نسیم محبت، خنجر غم، کیمیای سعادت، نخل ولایت، ابر کرم، باران محبت، لب لعل، کمند نظر و سیل حوادث اشاره کرد.

ب) تشبیه فشرده به صورت غیر اضافی (معمولا به شکل جمله اسنادی است)

زلفش، کمند بود . زلف : مشبه/ کمند : مشبه به / طبع من، طومار ندامت است . طبع من : مشبه / طومار ندامت : مشبه به

پاسخ به خود ارزیابی‌ها

۱- چهار عدد تشبیه گسترده در این بیت وجود دارد.

چو مرغ بنالم: تشبیه گسترده؛ م در بنالم: مشبه، مرغ: مشبه به، چو: ادات تشبیه، نالیدن: وجه شبه

تو همچو سرو ببالی: تشبیه گسترده؛ تو: مشبه، سرو: مشبه به؛ همچو: ادات تشبیه بالیدن: وجه شبه

چو ابر بگریم: تشبیه گسترده؛ م در بگریم: مشبه، ابر: مشبه به، چو: ادات تشبیه گریستن: وجه شبه

تو همچو غنچه بخندی: تشبیه گسترده؛ تو: مشبه، غنچه: مشبه به، همچو: ادات تشبیه، خندیدن: وجه شبه

مشبه	مشبه به	وجه شبه	ادات تشبیه	نوع تشبیه
من	مرغ	نالیدن	چو	تشبیه گسترده
تو	سرو	بالیدن	همچو	تشبیه گسترده
من	ابر	گریستن	چو	تشبیه گسترده
تو	غنچه	خندیدن	همچو	تشبیه گسترده

ب) کمان ابرو: یک تشبیه فشرده؛ ابرو: مشبه، کمان: مشبه به

پ) سه عدد تشبیه فشرده در این بیت وجود دارد.

مشبه	مشبه به	نوع تشبیه
عشق	بلا	تشبیه فشرده
عشق	کربلا	تشبیه فشرده
جان	شهید کربلا	تشبیه فشرده

-الف) وجه شبه در مصراع دوم: به آرامی پخش شدن / پخش شدن است. (صدا و بوی گل طرفین تشبیه هستند).

ب) تاریک، ایستادن وجه شبه: قرار گرفتن حجاب و مانعی در برابر چیزی / تاریکی / ایستادن.

- ایستادن در برابر چشمان (طرفین تشبیه نفس و دیوار هستند).
- نفس در مصراع اول به ابری تاریک تشبیه شده است که وجه شبه آن تاریکی است.

۱- دو پایه اصلی تشبیه را در اشعار زیر مشخص کنید:

چتر خواهش	نسیم عطش	زنگ باران
مشبه به مشبه	مشبه به مشبه	مشبه به مشبه

خواهش: مشبه	چتر: مشبه به
باران: مشبه	زنگ: مشبه به
عطش: مشبه	نسیم: مشبه به

ضمیر: مشبه	آینه: مشبه به
------------	---------------

آینه ضمیر
مشبه به مشبه

۴- نوع تشبیه را در ابیات زیر مشخص کنید:

ترتیب	تشبیه	نوع تشبیه
الف	دلّم مثل صنوبرها صبور است	تشبیه گسترده

(ب)

ترتیب	تشبیه	نوع تشبیه
ب	زمین چو سینه سهراب	تشبیه گسترده
ب	جوشن برگ	تشبیه فشرده
ب	ناوک صنوبر	تشبیه فشرده
ب	ناوک غان	تشبیه فشرده

(پ)

ترتیب	تشبیه	نوع تشبیه
پ	اجرام کوهها مانند پنبه دانه است	تشبیه گسترده

۵- در اشعار زیر مشبه و مشبه به را مشخص کنید.

(الف)

ترتیب	مشبه	مشبه به
الف	برف	پری‌های هزار افسانه‌ای

(ب)

ترتیب	مشبه	مشبه به
ب	روز	شمع
ب	شب	چراغ

۶- تشبیه‌های به کار رفته در بیت‌های زیر دارای کدام یک از پایه‌های تشبیه‌اند؟

الف) جام عشق: دو پایه: مشبه و مشبه به / ب) سنگ حادثه: دو پایه: مشبه و مشبه به

پ) خانه دل: دو پایه: مشبه و مشبه به

۷- در هر یک از نمونه‌های زیر ادات تشبیه را مشخص کنید:

الف) ادات تشبیه: ماند / ب) ادات تشبیه: چون / مانستی

پ) ادات تشبیه: گویی

۸- در اشعار ذکر شده در خودارزیابی‌های درس ۳ ابیاتی را که مربوط به شاعران قرن‌های هفتم، هشتم و نهم است بیابید و بگویید کدام نوع تشبیه (گسترده یا فشرده) در آنها بیشتر است؟

تشبیه گسترده / تشبیه گسترده / تشبیه گسترده / تشبیه گسترده

تشبیه فشرده / تشبیه فشرده / تشبیه فشرده / تشبیه فشرده

تشبیه فشرده / تشبیه فشرده / تشبیه فشرده / تشبیه فشرده

۹-

چُ دَرِ یا	یِ خُونِ شُد	هَم دَش	تُ رَاغ
جَ هَانِ چُن	شَبُ تِی	غَ هَا چُن	چَ رَاغ

کارگاه تحلیل فصل

۱- متن زیر را از نظر تاریخ ادبیات و زیبایی شناسی بررسی کنید: پس از ابر کرم، ...

زیبایی شناسی: کاربرد سجع: گل، دل / کاربرد تشبیه: ابر کرم، باران محبت / تناسب: ابر، باران، بارید / واج آرایی: ب، ر، و ...

تکرار: گل (این آرایه‌ها مربوط به بدیع می‌شود)

در سطح بدیع لفظی، واج آرایی صامت ر، در کل عبارت، ده بار تکرار شده است، واج آرایی صامت ل در پایان متن، تکرار واژه گل و وجود سجع بین واژه‌های گل و دل است. در سطح بدیع معنوی، از مراعات نظیر بین واژه‌های دل و ید و همچنین خاک، ابر باران، بارید، بهره گرفته است که بین آنها تناسب واژگانی نیز وجود دارد. در سطح بیان، ابر کرم و باران رحمت تشبیه فشرده اضافی هستند و ید نیز مجاز از قدرت است.

تاریخ ادبیات: مرصاد العباد اثر نجم الدین رازی معروف به نجم دایه از منشیان و نویسندگان توانا و عارفان وابسته این دوره بود. موضوع کتاب بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی است و نثر آن گاه ساده و گاه دارای سجع و موازنه است. علاوه بر این نویسنده در خلال موضوعات عرفانی، اشعار (از خود یا دیگران)، احادیث و آیاتی نقل می‌کند. این اثر با نثری شیوا، آراسته و دل انگیز، مرتبه‌ای والا در میان متون عارفانه دارد.

۲- با توجه به آموخته‌های فصل یکم، شعر زیر را بررسی و تحلیل کنید:

مرده بدم زنده شدم؛ گریه بدم خنده شدم دولت عشق آمد و من دولت پاینده شدم

ویژگی‌های زبانی: کاربردهایی که نشانه کهنگی زبان و نزدیکی به سبک خراسانی است.

کاربرد «بدم» به جای «بودم» / کاربرد «نی‌آم» به جای «نیستم» / کاربرد «گه» به جای «گاه» / در سایه گه / کاربرد «رخشنده» به جای «درخشنده» / کاربرد «ندهم» به جای «نمی‌دهم» / کاربرد «مرا» به جای «من را» / کاربرد واژگان کهن از قبیل: گدازنده، سبق بردن، زبر، اختر، هفت طبق، زهره، کاربرد «امر» به معنی دستور و فرمان و «امر کردن» / کاربرد «سر» به معنی «راهنما و رهبر» ویژگی‌هایی که بدیع و نزدیک به سبک عراقی است.

کاربرد فعل ماضی بدون «ب» / کاربرد واژه‌های جدیدتر مانند: پیشرو، راهبر.

ویژگی‌های ادبی: ۱- قالب: غزل

۲- وزن شاد و طرب انگیز: مفتعلن

بیت اول: توجه به علوم ادبی بیان و بدیع از قبیل: تکرار تضاد (مرده، زنده، گریه و خنده) و تشبیه

بیت دوم: قافیه میانی، تشبیه و جناس ناقص بیت سوم: مراعات نظیر و تکرار در بیت سوم، کنایه تکرار، واج آرایه

بیت چهارم: تشبیه و ایهام بیت پنجم: تشخیص، استعاره، جناس ناقص، اشتقاق و مراعات نظیر

بیت هفتم: کنایه، استعاره و مراعات نظیر

ویژگی‌های فکری: محتوای شعر عرفانی از نوع کشف و شهودی است و بیانگر شوریدگی و طرب شاعر از درک اقبال حقیقی که همانا عنایت معشوق ازلی است.

نمونه سوالات امتحانی

۱- با توجه به بیت « سپید شد چو درخت شکوفه دار سرم وزین درخت همین میوه غم است برم» نوع تشبیه و دو رکن اصلی تشبیه را مشخص کنید؟

جواب: ۱- تشبیه گسترده (مشبه: موی سر، مشبه به: درخت شکوفه دار، چو: ادات تشبیه، وجه شبه: سپید شدن).

۲- تشبیه فشرده (غم: مشبه، میوه: مشبه به)

۲- در بیت زیر مشبه و مشبه به را مشخص کنید و نوع تشبیه فشرده یا گسترده را مشخص کنید؟

جهان استخوانی است بی مغز صائب..... به پیش سگ انداز این استخوان را

جواب: مشبه: جهان / مشبه به: استخوانی بی مغز / نوع تشبیه فشرده

۳- واژه دریا را به عنوان «مشبه به» در یک تشبیه به کار ببرید؟

جواب: دریای دل

۴- نوع تشبیه و ارکان تشبیه را مشخص کنید؟

قطره تویی، بحر تویی، لطف تویی، قهر تویی، قند تویی، زهر تویی، بیش میازار مرا (مولوی)

جواب: همگی تشبیه بلیغ و از نوع اسنادی هستند که ادات تشبیه و وجه شبه در آنها محذوف است. تو در همه بیت مشبه و قطره، بحر، لطف، قهر، قند، زهر «مشبه به» است.

۵- در همه گزینه‌ها، به جز گزینه .....، صنعت ادبی «تشبیه» دیده می‌شود؟

(۱) من خویشتن اسیر کمند نظر شدم (۲) مگسی کجا تواند که بیفکند عقابی

(۳) گهی چو اشک نشستم، گهی چو رنگ پریدم (۴) بگذار تا به چاه مذلت فرو رود

جواب: گزینه ۲

۶- هر یک از عبارات مشخص شده در گروه «الف» را به پاسخ صحیح آن در گروه «ب» وصل کنید

الف	ب
بلم آرام چون قویی سبکبار	مشبه به
گرت ز دست بر آید چو نخل باش کریم	مشبه به
تو سرو جویباری، تو لاله بهاری	وجه شبه

جواب: قویی: مشبه به / کریم: وجه تشبیه تو: مشبه

۷- نوع تشبیه و ارکان آن را در ابیات زیر مشخص کنید .

«این نغمه محبت بعد از من و تو ماند تا در زمانه باقی است آواز باد و باران»

جواب: نغمه محبت: تشبیه: فشرده، نغمه: مشبه به / محبت: مشبه

۸- در بیت زیر کلمه آتش کدام رکن تشبیه است؟

جان گدازی اگر به آتش عشق عشق را کیمیای جان یابی

(۱) مشبه (۲) وجه تشبیه (۳) ادات تشبیه (۴) مشبه به

جواب: آتش مشبه به

۹- در کدام گزینه، ادات تشبیه به کار نرفته است؟

(۱) دلم در بیقراری، چشمه‌ی سیماب را ماند..... (۲) شبی چون شبه، روی شسته به قیر

(۳) در شجاعت، شیر ربانستی (۴) دست از مس وجود چو مردان ره بشوی

جواب: گزینه ۳ - ماند، چون و چو ادات تشبیه هستند .

۱۰- برای کلمه خورشید یک سخن ادبی بنویسید؟

جواب: پادشاه مشرق چهره نمود .

۱۱- در مصرع اول بیت زیر یک تشبیه وجود دارد، ارکان آن را مشخص کنید و بنویسید کدام نوع تشبیه است؟

اشک را چون لعل پروردن به خوناب جگر دیده را سودا گر یاقوت احمر داشتن

جواب: نوع تشبیه گسترده - اشک (مشبه)، چون (ادات تشبیه)، لعل (مشبه به)، پروردن با خوناب جگر (وجه شبه)

۱۲- تشبیه گسترده‌ای بسازید که دریا مشبه به آن باشد؟

جواب: قلب مادر همچون دریا عمیق است.

۱۳- در بیت زیر، تشبیه فشرده بلیغ (غیراضافی) را بیابید و ارکان اصلی آن را بنویسید.

منم کشتی در این بحر و نشاید که بر من باد سرگردان فرستی

جواب: تشبیه فشرده غیراضافی: منم کشتی: مشبه: من / مشبه به: کشتی

۱۴- تشبیه فشرده بلیغ (اضافی) در بیت زیر را به یک تشبیه گسترده تبدیل کنید.

از کیمیای مهر تو زر گشت روی من آری، به یمن لطف شما خاک زر شود

جواب: کیمیای مهر تشبیه فشرده اضافی است و تشبیه گسترده: مهر مانند کیمیا، با ارزش است.

تنظیم: روح انگیز راشدی **درس چهارم - سبک شناسی های قرن هفتم، هشتم، نهم (سبک عراقی)**

سال گذشته خواندیم که: "سبک، شیوه خاص یک اثر یا آثار ادبی" است.

سبک شعر، مجموعه ویژگیهایی است که شاعر در نحوه بیان اندیشه به کار می‌گیرد و شیوه بیان هر نویسنده یا شاعر، سبک شخصی اوست. و به همین دلیل، به تعداد شاعران و نویسندگان، سبک وجود دارد؛ اما در عین تفاوت، شباهتهایی نیز در نحوه بیان برخی شاعران و نویسندگان وجود دارد که آنان را در یک دسته جای می‌دهد.

سبک‌ها و دوره‌های شعر فارسی (براساس محیط جغرافیایی و تاریخی)

۲. سبک عراقی، از قرن ششم تا قرن دهم

۱. سبک خراسانی (ترکستانی) از آغاز تا قرن ششم

۴. دوره بازگشت؛ تمام قرن سیزدهم

۳. سبک هندی؛ از قرن دهم تا قرن سیزدهم

۶. دوره معاصر؛ قرن حاضر

۵. دوره مشروطه؛ مقارن با انقلاب مشروطه

ویژگیهای سبک خراسانی را به تفکیک قلمروهای زبانی، ادبی و فکری آموختیم و در نمونه‌هایی بررسی کردیم. ویژگیهای سبک عراقی را هم مختصراً در سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری آموختیم و در نمونه‌هایی بررسی کردیم. در این درس ضمن یادآوری آن ویژگیها، آموخته‌های خود را کاملتر می‌کنیم.

ویژگی‌های زبانی	ویژگی‌های ادبی	ویژگی‌های فکری
- چهارچوب کلی زبان مانند سبک خراسانی - کم شدن لغات اصیل فارسی و افزایش لغات عربی	- افزایش کاربرد غزل و گسترش آن و تثبیت تخلص در انتهای آن - رواج غزل عارفانه و عاشقانه	- تأثیرپذیری اندیشه و فکر از مسائل سیاسی و اجتماعی